
КОВАЛЬЧУК І.Л.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри
соціальної роботи,
Луцький інститут розвитку
людини Університету «Україна»,
м. Луцьк

АНТРОПОЛОГІЧНА КРИЗА XXI СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

У статті досліджуються джерела та соціокультурні ознаки антропологічної кризи сучасного суспільства. Підкреслюється необхідність формування нового типу світогляду та нової антропологічної парадигми.

Ключові слова: антропологічна криза, сучасність, соціокультурний, культура, парадигма, філософська антропологія, людина.

Стаття посвящена исследованию основных истоков и социокультурных признаков антропологического кризиса современного общества. Подчёркивается необходимость формирования нового типа мироотношения и новой антропологической парадигмы.

Ключевые слова: антропологический кризис, современность, социокультурный, культура, парадигма, философская антропология, человек.

In the article explores the sources and socio-cultural features of anthropological crisis of modern society. Emphasized the need for a new type of outlook and a new anthropological paradigm.

Key words: anthropological crisis, modern, social-cultural, culture, paradigm, philosophical anthropology, man.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження. Життя, наука, культура в цілому з їх гігантськими досягненнями вимагають від сучасної людини вдосконалення, енергійної цікавості, творчої уяви, допитливої думки, інтуїції, широкого кругозору і мудрості. В зв'язку з технологічним поступом, комп'ютеризацією та поширенням Інтернет-мережі, вступом розвинених країн у нову стадію постіндустріалізму, яка одержала назву «інформаційне суспільство», сучасна молодь покликана порівняно з попередніми поколіннями ще глибше осягати таємниці природи, соціальної реальності, сакраментальні глибини власного буття, свого співвідношення зі світом, відношення до Бога.

На даному етапі розвитку суспільства більш потужними стають певні тенденції, зокрема: зростання діяльнісного активізму, динаміки життя й автоматично зменшення чи навіть ігнорування внутрішньої потреби до рефлексії, самоусвідомлення, самопізнання, що призвело до дистанціювання людини від життєвого досвіду, справжнього буття, буттєвої цілісності, первісної єдності із світом. Така ситуація спровокувала загострення антропологічної кризи, зміст якої влучно передає вислів засновника філософської антропології Макса Шелера: «ще ніколи в історії людина не ставала настільки проблематичною для себе, як у наш час... вона вже не знає себе самої і усвідомлює це» [8, с.32].

Кожна людина, незалежно від її фізичних можливостей, відчуває потребу в самореалізації, у здійсненні своїх життєвих цілей та досягненні повноти буття. Світоглядні питання, на кшталт «Хто Я?», «В чому сенс життя?», «В чому зміст свободи?», «В чому зміст щастя?» і т.п., рано чи пізно стають актуальними у житті кожної людини, яка прагне творчої самореалізації та якісної адаптації в соціумі. У разі відсутності власного життє-

вого досвіду, вміння опановувати та запозичувати життєву мудрість попередніх поколінь і сучасників, можливостей у здійсненні самоосвіти, саморозвитку і самоудосконаленні людина втрачає смисложиттєві орієнтири і стає деструктивною, не здатною сповна реалізувати своє основне призначення – бути Людиною і продукувати людяність у соціальних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших в історії гуманітарної думки ХХ століття про цивілізаційну кризу як кризу саме людини (точніше – «людських якостей») заговорив Ауреліо Печчеї. Подібні погляди, але в іншому аспекті розвиває С.С. Хоружий. У роботах таких сучасних українських мислителів, як Ф.В. Лазарев і С.Б. Кримський, проблематизується сама можливість виживання і найближчого майбутнього людства у зв'язку з глобальною антропологічною катастрофою, що насувається. Учені висловлюють припущення, що світова історія наближається до якоїсь кінцевої точки. Інші дослідники, зокрема В.В. Кизима і Т.Д. Суходуб, говорять про цивілізаційний характер нинішньої антропологічної кризи. В.І. Шинкарук, В.П. Іванов та В.Г. Табачковський характеризують антропологічну кризу як кризу гуманістичних цінностей.

В сучасній українській філософській думці проблема людини, подолання її схильності до деструкцій, її самоздійснення, реалізації власної природи постає предметом особливого інтересу. Дана проблематика є однією з головних у філософських розмірковуваннях мислителів Київської світоглядно-антропологічної школи. Прояви антропологічної кризи, її особливості у сучасну добу аналізують М.О. Булатов, В.П. Загороднюк, К.С. Малеев та ін. До нового розуміння людини та посилення акценту на її внутрішній світ закликає С.Б. Кримський. Полісутнісне homo, уявлення про величезний спектр сутнісних сил людини – предмет інтер-

есу В.Г. Табачковського. Проблеми онтологічних підвалин духовності з позицій філософської антропології розглядає А.О. Осипов. Нові «технології» розв'язання антропологічної кризи в умовах постмодернізму аналізує Л.А. Солонько.

Мета статті – виявити особливості та витоки антропологічної кризи початку XXI століття, притаманній сучасній техногенній цивілізації, та проаналізувати шляхи її подолання.

Виклад основного матеріалу. Переважаючими модусами життєсприйняття сучасної людини мислителі Київської світоглядно-антропологічної школи називають «богопошищеність» та «новостійну свідомість», які яскраво засвідчують відчуження людини від досвіду буття. Богопошищеність постає нестерпним тягарем для сучасної людини, виражається у відчутті самотності, самотності, від якого вона страждає; воно позбавляє індивіда здатності до якісного виконання своїх соціальних ролей, прирікає на одвічний пошук, метою якого є відновлення зв'язку з глибинними основами буття, досвід самого буття, втраченого в гонитві за кількісними показниками прогресу [7, с.200]. Область синкретичної єдності життя та буття поступово звужується. Як наслідок, криза суб'єктивності, маніпулювання свідомістю людини і віртуалізація її буттєвості.

Організуючим і головним темпоральним чинником новостійної свідомості, яка також відриває людину від її власних буттєвих коренів, є новина. Новостійна свідомість має справу з подіями, переважний масив яких постійно повторюється. Вона ангажована не майбутнім, а поточним [2, с.13-14].

Свідомість сучасної людини можна охарактеризувати і як емансиповану, яка завдяки ще християнській Реформації та Просвітництву отримала звільнення з-під влади надперсональної сакральної свідомості і звичаєвих стереотипів, але водночас опинилася

перед завданням нового пізнання світу, яке почало здійснюватися завдяки науці, що рішуче змінило зміст людського досвіду. Влада розуму стає майже тотальною: відбувається раціоналізація всіх сфер людського буття [2, с.54–55]. Це відбувається за рахунок переорієнтації життєвого досвіду в термінах діяльнісної парадигми.

Світогляд попередніх епох забезпечував достатньо ефективне вирішення фундаментальних світоглядних проблем (свободи, смерті, самотності тощо), екзистенційними означити які є всі підстави. В попередні епохи людина знаходилася під впливом певних ідеологічних конструктів, підтримуваних мегаспільнотою і репрезентованих у певні міфологеми та ідеологеми, які, власне, і давали їй міцний фундамент у житті, коли вона стикалася з проблемами екзистенційного характеру. Початок XIX ст. ознаменувався першими симптомами світоглядного неблагополуччя та поступовим загостренням антропологічної кризи. Відображенням екзистенційної кризи у філософії в цей період стала поява філософських теорій Шопенгауера, К'єркегора, Ніцше та ін.

У філософії XX століття зусиллями М. Шелера, Х. Плеснера і А. Гелена відбувся фундаментальний антропологічний поворот – зміна думки про людину як унікальну, цілісну істоту. Так, у рамках загальнокультурного інтересу до проблеми людини виникає філософська антропологія як самостійна дисципліна зі своєю системою категорій і методологією [5, с.16-17]. Вона спирається на досягнення філософії життя, екзистенціалізму, феноменології, сучасної науки і методології пізнання. В її рамках проблематика кризи людини постає одним з ключових напрямів дослідження.

У розвитку філософської антропології можна помітити три головні періоди розвитку. Перший період – це історія філософії від античності

до системи Гегеля включно. Виступає як філософія розуму, роль якого особливо посилюється в Новий час, що пов'язано з формуванням природничих та математичних наук. Звідси він переноситься і в суспільно-історичну сферу, оформлюється в концепції прогресу, а його реалізація масштабно відбувається у французькій революції XVIII століття.

Для другого періоду розвитку філософської антропології властиве більше наближення до життя, практики, позитивного знання і діяльності. Найбільш характерні течії цього періоду – позитивізм, марксизм, філософія життя. Вони є різними, але є і те, що їх споріднює – всі вони виникають із критики абстрактної метафізики, ідеалізму, критики історичного розуму попередньої епохи.

Третій період починається у 20-ті роки XX століття, коли виникає філософська антропологія в працях М. Шелера, Г. Плеснера, А. Гелена. Ці мислителі виходять з факту – біологічної недостатності людини, її ексцентричності і з неї виводять усі основні риси людини, передусім мислення і діяльність. Їх наступники – представники екзистенціалізму, персоналізму – відсувають філософську антропологію на другий план як біологічну науку, долаючи біологічну недостатність за допомогою власне людських якостей. Проте в останні півстоліття саме ці якості виявилися також недостатніми – проблемна ситуація повторилась: біологічна недостатність мала бути подолана за допомогою власне людських якостей, але саме мислення і діяльність, ставши планетарною силою, поставили під загрозу саме існування людини. Постало завдання – як врятуватися від того, що свого часу врятувало людину як біологічну істоту – мислення і діяльність?! Така форма прояву антропологічної кризи означилась новим напрямком думки – від розуму і дії до природи. Під природою почали розуміти не лише природу людини, а

природу як ціле, до якого належить і людина. Адже під загрозою опинилися обидві – і зовнішня, і внутрішня природа [7, с.9-21].

Сучасна філософська антропологія розглядає антропологічну кризу як синтез трьох проблем, найбільш загальних для сучасної епохи: проблеми людини у філософії, глобальних проблем, концепції ноосфери. Як відомо, проблема людини визнана основною у філософії.

Головна, наскрізна проблема сучасної філософської антропології полягає в тому, чи може людина врятуватися від свого розуму і діяльності, подібно до того, як свого часу вона врятувалася за їхньою допомогою від своєї біологічної недостатності. Сучасна філософська антропологія стала складніша за проблематику – до питання про походження людини додалось ще й питання про її збереження. Розв'язання останнього є метою і сенсом філософської антропології.

Сучасний світ знаходиться в ситуації, висловлюючись термінами синергетики, «стійкого нерівноважного стану». Щоб його змінити, або хоча б підтримувати, долаючи негативні тенденції й запобігаючи таким чином антропологічній катастрофі, необхідно виробити відповідні компенсуючі стратегії діяльності та соціальних трансформацій. Хоча з епохи Нового часу наука стала важливим чинником культурно-історичної еволюції і соціального прогресу, вона так і не змогла виробити механізми, які б сприяли регуляції врівноваженого цивілізаційного розвитку. Натомість вона вдосконалювала і нарощувала потенціал руйнівних технологій. Криза наукового розуму, що переживається нами, є зайвим доказом обмеженого застосування наукового знання до вирішення щонайгостріших соціокультурних проблем. Як результат, виникла «загрозлива колізія між цивілізацією та екзистенцією, – стверджує С.Б. Кримський. – Людина виявилась розп'ятою між палеолітом

свого духовного підпілля та науково-технічним прогресом, який, за висловом А. Ейнштейна, став нагадувати сокиру в руках дикуна» [3, с.4].

Масштаб, багатовимірність і динамізм наростання фундаментальних суперечностей у всіх сферах життя людства сучасної епохи змушують констатувати, що саме сьогодні, вперше в історії декількох століть гранично гостро постало питання про можливість виживання людини не тільки як біологічного виду, але й духовної істоти. Перебуваючи в ситуації антропологічної кризи, людство потребує нової «коперніканської революції», нового стратегічного, світоглядного, ціннісного, етичного, або, інакше кажучи, – метафізичного (що має відношення до надприродного) перевороту. У будь-якому разі, це зрушення повинно мати антропологічну основу, бути пов'язаним із фундаментальними характеристиками людини як багатовимірної істоти.

Ці колізії стимулюють заклик ХХІ століття до нового розуміння людини. Людина вже не вичерпується визначенням *homo sapiens*, бо воно абсолютизує ознаку володіння розумом. А це не тільки «обмежує людяність самою лише характеристикою інтелектуально розвиненої особи, а й затьмарює необхідність поєднання у визначенні людини розумного та морального як альтернативи машинному інтелекту» [3, с.5].

Високий рівень розвитку інтелекту не став гарантом розв'язання екзистенційних проблем людини. Цілком очевидно, що в ІІІ тисячолітті спиратися потрібно не на плинні обставини, а на ідеї, які пройшли випробування всією всесвітньою історією. Питання, актуалізовані представниками екзистенціалізму та персоналізму на початку ХХ століття – спасіння людини за допомогою власне людських якостей – в свій час не знайшли реалізації в суспільній практиці. Залишається не вирішеною і нині проблема дефіциту людських

якостей, яка особливо постає відчутною в умовах зростання динамізму, пришвидшення темпів життя і тому стає вирішальною для соціального прогресу.

Першочерговість ролі питання людських якостей на початку ХХІ століття викликана певними вимогами. Зокрема, вимогою утвердження так званої монадної особистості, тобто особистості, «що здатна репрезентувати свою націю, свою культуру, свою епоху і тим самим маніфестувати індивідуальну іпостась універсального досвіду» [3, с.12-13]. Монадна особистість здатна репрезентувати цілий світ у межах індивідуальності, більше того, давати зразки вчинків, інтелекту та зростаючої совісті. Ця ідея в персоналізмі звучить як утвердження самоцінності особистості людини.

Вимоги ХХІ століття актуалізують принцип «еквіпотенційного кресендо, тобто розуміння життя як зростаючої кульмінації творчих подій, коли смерть особистості становить не кінець, а вінець звершень, альтернативних небуттю» [3, с.18]. Водночас не менш актуальним постає потреба утвердження в ХХІ столітті принципу толерантності, духовна суть якого зводиться не стільки до гасла терпимості, скільки до вимог розуміння Іншого. Може розглядатись як комунікативна прирученість людей одне до одного, котра дає змогу заповнити відстань між полярними позиціями полем взаємопорозуміння, застосуванням консенсусу [3, с.19].

Французький мислитель Анрі Мальро проголосив, що ХХІ століття буде або століттям духовності, або його зовсім не буде. Домінантою у формуванні духовності постає перехід від гуманізму як ідеології людини, що проголосила себе Богом, до персоналізму («персоноценризму» у С. Кримського) як утвердження самоцінності особистості людини, її самоцінності.

Духовність стає новою культурною парадигмою, вважає Г. Медніко-

ва: «Універсальний характер зрушень від цінностей матеріальних до духовних у масовій свідомості пов'язаний з тим, що при досягненні певного порогу благополуччя поведінку людей визначає не виживання, а самореалізація» [6, с.52]. Під самореалізацією дослідниця розуміє відмову від отождолення себе з визначеним рівнем достатку чи соціальним статусом, орієнтацію при виборі життєвого шляху на такі духовні чинники, як увага до спілкування, вільний час, «цікавість» праці. Людина, яка задовольняє свої матеріальні потреби, потреби безпеки й статусу, отримує можливість реалізувати вищі прагнення людської природи – трансцендентальні або трансперсональні потреби.

Що може пробудити людське в людини? Спонукає її до самореалізації? Нагадати про її істинну природу, повернути єдність зі священними підвалинами її буття? Катарсисна здатність сучасних світоглядних систем низька і дуже тимчасова. Немає сенсу шукати буттєвий синкретизм у світі матеріальної життєдіяльності, в якій людина спирається на техніку, що кардинально відділяє її від світу. Засадою науки, ідеології є принцип розділення суб'єкта та об'єкта, тому ці сфери не рівноцінні, як протидія діяльнісному підходу. Синкретизм мистецтва є символічним уявленням звертанням до буття, тому не завжди справжнім, хоча в ряді випадків виступає потужним чинником позадіяльнісних форм духовної активності. Щодо релігії (як соціальної інституції), то проголошений нею синкретизм існує на рівні непідкріплених декларацій, тому також залишається малоефективним для людини у плані самопізнання.

Зовні нав'язане духовне устремління (цінність, ідеал і т.д.) може бути адсорбоване, увійти до особистого духовного світу, але не здатне проникнути в людську душу, залишитись там порушником духовної цілісності, подразником, який позбавляє душев-

ного спокою і рівноваги, породжує метання душі. Ніде інше як в розумі індивіда народжується людська думка, в його почуттях – їх новий відтінок, в особистих роздумах – нове міркування і т.п., тобто в людській душі виникає спалах, здійснюється викид її духовності, що осідає в суспільному дусі і збагачує його.

Духовності не можна навчити, не можна прищепити індивіду. Вона формується ним самим у процесах активної діяльності, під впливом певних зразків поведінки інших людей. «Духовність, – вважає С.Б. Кримський, – не тотожна духовному життю суспільства. Вона виступає як спосіб самобудови особи і конститується у вигляді покликання її носія. Духовність пов'язана з вибором свого власного образу, своєї долі та ролі...» [3, с. 4].

Нові грані проблеми спонукають до духовних пошуків антропологічно орієнтовані напрями філософії з метою пошуку шляхів подолання дуалізму теоретичної і практичної філософії. З'являється необхідність у пошуках відповідних «технологій», за допомогою яких людина може наблизитися до власних буттєвих коренів.

Результатом духовних пошуків ХХ століття стало оформлення «метапсихології» (грецька приставка мета- означає «більше, ширше, за межами»). Метапсихологія чи духовна психологія досліджує те, що знаходиться «за межами» психології – «проблему душі», зв'язок душі і духу, а також зв'язок «я» і свідомості. Досягненням у цьому напрямку є книга Дж. Г. Беннетта «Духовна психологія», де автор чітко розрізняє психічний досвід і духовний розвиток, вказує на роль духовних практик в житті людини, її самореалізації та самоусвідомленні [1, с. 48 – 51].

Духовні практики нерідко в спрощеному вигляді, але все ж продовжують залишатися суттєвим елементом суспільного життя. Більше того, за-

грозливі тенденції суспільного розвитку (економічні, політичні, екологічні проблеми і т.д.) стають чинником, який спонукає до відродження та повернення повноцінних знань теоретичного і практичного характеру, які б сприяли усвідомленню та пізнанню справжньої природи та сутності людини. Необхідність вивчення духовних традицій продиктована їх як практичною, так і культурною значимістю: протягом століть вони були і залишаються суттєвим елементом національної самосвідомості і соціальної психології народу.

Трансформація особистості, її самовдосконалення не є простим завданням як для суспільства, так і для кожної конкретної людини. Ці зміни вимагають неабиякої напруги сил, зміни звичних пріоритетів, мобілізації всіх здібностей, переосмислення і перебудови життєвозначущих цінностей. «Мова йде про те, що людина має мовби народитися заново, з новим поглядом на життя, з особливим типом світовідчуття» [4, с. 22].

Потреба подолання антропологічної кризи та духовної ентропії соціуму спонукає до духовних пошуків антропологічно орієнтованих напрямів філософії з метою подолання дуалізму теоретичної і практичної філософії. Потреба духовного розвитку особистості та суспільства викликає необхідність у пошуку відповідних «технологій», за допомогою яких людина може наблизитися до власних буттєвих коренів. Шлях до зустрічі людини з буттям відбувається завдяки її тілесності та наявності інтуїції, які живуть у людському тілі, ще не до кінця поруйнованих зовнішніми вимогами та рамками. На цьому шляху завдяки новому досвіду народжується новий дискурс, який органічно поєднує в собі моменти раціонального та ірраціонального, тілесності та духовності, а результатом стає посилення зв'язку людини з дійсністю. Завдяки не стільки світоглядним теоріям

та ідеологіям, скільки психотехнікам та духовним практикам через їх безпосередній зв'язок з людською тілесністю відкриваються перед людиною можливості самопізнання та дотику до буття. Духовні практики та психотехніки постають засобом отримання трансцендентних переживань, описаних в містичній літературі, які орієнтують людину на досягнення вищих цілей і найвищих духовних цінностей.

Висновки. Визначено, що явища сучасної антропологічної кризи належать до особливого типу раціональності як особливого суб'єкт-об'єктного способу світосприймання, що склалося в епоху Нового часу. Ознаки антропологічної кризи наступні: постає явищем сучасного світу; торкається всіх сфер життя людини, має багатовимірну природу; характеризується яскраво вираженим динамізмом; належить до соціокультурних констант новоєвропейської цивілізації.

Загострення антропологічної кризи в ХХІ столітті вимагає від людства вироблення адекватних стратегій виживання не лише як біологічного виду, й як духовної істоти, що спонукає світове співтовариство до формування на основі класичних ідеалів, норм і цінностей нової антропологічної парадигми, здатної дати відсіч викликам техногенної цивілізації і сприяти вдосконаленню людини, забезпечити умови для найкращого розкриття всіх сутнісних характеристик людини як унікальної багатовимірної істоти. В сучасну епоху забезпечити пріоритети при формуванні такої людини, запропонувати антропологічний вимір, перспективи бачення світу, нового типу свідомості і світогляду здатна філософія. «Технологіями», завдяки яким можлива якісна трансформація людини, виступають психотехніки та духовні практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беннетт Джон Г. Духовная психология: из предисловия / Г. Джон Беннетт // *УОГА*. – 2006. – №6. – С. 48-51.
2. *Ідея культури: виклики сучасної цивілізації* / [Є.К. Бистрицький, С.В. Пролеєв, Р.В. Кобець, Р.В. Зимовець]. – К.: Альтерпрес, 2003. – 192 с.
3. Кримський С. Б. Заклики духовності ХХІ століття / С.Б. Кримський; з циклу щоріч. пам'ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин, 2002 р. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 32 с.
4. Лях В. Трансцендентний вимір людського буття / В. Лях // *Філософія. Історія. Політологія*. – К.: Генеза, 1996. – С. 14-23.
5. Марков Б. В. *Философская антропология: очерки истории и теории* / Б.В. Марков. – С.Пб.: Лань, 1997. – 384 с.
6. Меднікова Г. Священні розміри існування / Галина Меднікова // *Людина і світ*. – 2003. – № 2. – С. 52-57.
7. *Філософська антропология в контексті сучасної епохи* / [М.О. Булатов, В.П. Загороднюк, К.С. Малеев, Л.А. Солонько]. – К.: «Стилос», 2001. – 245 с.
8. Шелер М. *Положение человека в космосе* / М. Шелер // *Проблема человека в западной философии*. – М.: Прогресс, 1988. – С.28-64.